

RUBIKON

*Trijumf i tragedija
Rimske republike*

TOM HOLAND

Prevela
Žermen Filipović

■ Laguna ■

Naslov originala

Tom Holland

RUBICON

The Triumph and Tragedy of the Roman Republic

Copyright © 2003 by Tom Holland

Translation Copyright © 2008 za srpsko izdanje, LAGUNA

Za Elizu.

Dobro došla na svet.

Sadržaj

Izjave zahvalnosti	ix
Spisak mapa	xi
Napomena o vlastitim imenima	xiii
Predgovor	xv
1. PARADOKSALNA REPUBLIKA	1
2. SIBILINO PROKLETSTVO	30
3. ŠTA ZNAČI IMATI SREĆE	58
4. POVRATAK U RODNI GRAD	80
5. SLAVA JE PODSTICAJ	105
6. GOZBA STRVINA	147
7. CENA ZADOVOLJSTVA	176
8. TRIJUMVIRAT	210
9. IKAROVA KRILA	247
10. SVETSKI RAT	293
11. SMRT REPUBLIKE	333
Hronološki prikaz događaja	375
Napomene	381
Bibliografija	383
Napomena prevodioca	395

Izjave zahvalnosti

Zahvalan sam mnogim ljudima koji su mi pomogli pri pisanju ove knjige. Mojim urednicima, Ričardu Besviku i Stivenu Gajzu iz Londona, i Bilu Tomasu i Džeriju Hauardu iz Njujorka. Najboljem agentu i najdražem prijatelju Patriku Volšu. Džejmiju Mjuru, prvoj osobi koja je pročitala rukopis, za sve savete, podršku i neograničeno prijateljstvo. Karolini Mjur, koja je pomagala kad god je postojala opasnost da posustanem jer ne uspevam da budem strogi *pater familias*. Meri Bird, što je sprečila da napravim neizmeran niz grešaka. Katarini Edwards, koja je to isto učinila. Lizi Speler, što je jednako kao i ja opsednuta Pompejevim čuperkom, i za sve razgovore i podršku. Svima u Britanskoj školi u Rimu, i Hilari Bel, što se nije (previše) žalila dok sam je vukao u obilazak nebrojenih zbirki novčića. Osoblju u Londonskoj biblioteci i biblioteci Društva za unapređenje rimskih studija. Arturu Džarvisu i Majklu Sajmondsu, koji su me prvi uveli u svet pozne Republike. I iznad svih, naravno, mojoj voljenoj ženi i ćerki, Sejdi i Kejti, što su mi sačuvale razum kad je izgledalo da nikad neću imati vremena ni za šta drugo osim za Rimljane – „*ita sum ab omnibus destitutus ut tantum quietis habeam quantum cum uxore et filiola consumitur*“.*

* Lat.: „i tako, sve ih ostavljajući, nalazim mir u društvu svoje supruge i kćerke koliko je to moguće“. (Prim. prev.)

Spisak mapa

1. Rimski svet 140 g. p. n. e.	xxvi
2. Rim 140. g. p. n. e.	21
3. Italija u prvom veku pre naše ere	48
4. Kampanija u prvom veku pre naše ere	49
5. Forum i okolina	82
6. Istočni Mediteran 50. g. p. n. e.	154
7. Galija 60. g. p. n. e.	233
8. Rim 14. g. n. e.	369
9. Rimski svet 14. g. n. e.	372

Napomena o vlastitim imenima

Gde je u upotrebi uobičajeno vlastito ime, odlučio sam da koristim radije savremene, a ne klasične nazive – na primer, Napulj umesto Neapolj.

Predgovor

Deseti januar, sedamsto peta godina od osnivanja Rima, četrdeset deveta pre rođenja Hrista. Sunce je odavno zašlo za Apenine. Postrojeni za marš, vojnici Trinaeste legije stajali su okupljeni u mraku. Noć jeste bila studena, ali su oni i te kako navikli na najteže uslove. Osam godina su sledili guvernera Galije iz jednog krvavog pohoda u drugi, po snegu, po letnjim vrućinama, do kraja sveta. Sada, po povratku iz varvarskih divljina na severu, stajali su na sasvim drugačijoj granici. Ispred njih je tekla mala reka. Legionari su stajali u provinciji Galiji; s druge strane je bila Italija i put koji vodi u Rim. Međutim, ako krenu tim putem, vojnici Trinaeste legije će počiniti strašan prestup narušavajući ne samo granice svoje provincije, već i najstrože zakone rimskog naroda. Zapravo će objaviti građanski rat. Ali, došavši do granice, legionari su pokazali da su potpuno spremni za ovakav prevrat. Dok su trupkali nogama da se zagreju, čekali su da trubači daju znak koji će ih pozvati u stroj. Da idu napred, rame uz rame – i pređu Rubikon.

Ali, kada će ih pozvati? U noći se čuo tihi žubor reke, nabujale od planinskih snegova, ali ne i zvuk trube. Vojnici Trinaeste napeto su osluškivali. Nisu bili naviknuti da čekaju. Obično su u bitku jurišali i napadali brzo poput munje. Njihov zapovednik,

guverner Galije, bio je čuven po svom poletu, daru da iznenadi i brzini. Uz to, već im je naredio da pređu Rubikon baš tog popodneva. Zašto su, dakle, zaustavljeni sad kad su konačno stigli na granicu? Nekolicina je u mraku mogla nazreti zapovednika, ali njegovim starešinama, okupljenim oko njega, činilo se da ga razdire neodlučnost. Umesto da ljudima dâ znak da idu dalje, Gaj Julije Cezar je zurio u mutnu vodu Rubikona i ćutao. I u tišini razmišljao.

Rimljani su za ovakav trenutak imali reč. Zvali su ga *discrimen* – trenutak opasne i neizdržljive napetosti kad je u neizvesnosti sve što je u životu postignuto. Cezarova karijera, kao i karijera svakog Rimljanina koji je težio slavi, bila je niz takvih odsudnih trenutaka. Stalno je svoju budućnost stavljao na kocku – i stalno je pobeđivao. Za Rimljane je ovo bilo istinsko obeležje čoveka. Ipak, nedoumica s kojom se Cezar suočio na obalama Rubikona bila je jedinstveno mučna – i to tim više što je bila posledica njegovih prethodnih uspeha. Za nepunih deset godina, prisilio je na predaju osamsto gradova, trista plemena i čitavu Galiju – a ipak izvanredan uspeh, za Rimljane, može biti razlog za oprez jednako kao i za slavlje. Na kraju krajeva, oni su bili građani jedne republike, i nijednom se čoveku nije moglo dozvoliti da zauvek zaseni svoje kolege. Cezarovi neprijatelji, zavidni i plašljivi, dugo su spletkarili ne bi li ga lišili ovog zapovedništva. Sada, u zimu 49. godine, napokon su uspeli da ga dovedu u nezavidan položaj. Za Cezara je trenutak istine napokon došao. Ili će se pokoriti zakonu, predati zapovedništvo i suočiti se s propašću svoje karijere – ili će preći Rubikon.

„Kocka je bačena.“* Cezar se jedino kao kockar, u kockarskom nastupu strasti, konačno mogao naterati da svojim legionarima naredi da krenu napred. Ulog je bio previsok da bi računica bila racionalna. I jednako nedokučiv. Ušavši u Ita-

* Tako se obično navodi na latinskom – *alea iacta est* – ova rečenica je preuzeta od atinskog komediografa Menandra, a Cezar ju je izgovorio na grčkom. Vidi Plutarh, *Pompej*, 60 i *Cezar*, 32. (Prim. aut.)

liju, Cezar je znao da rizikuje svetski rat, što je i priznao svojim pratiocima, i zadržtao pred takvom mogućnošću. Pronicljiv kakav je bio, međutim, čak ni Cezar nije mogao predvideti sve posledice svoje odluke. Osim što je predstavljao „odsudni čas“, *discrimen* je imao još jedno značenje – „razdelnica“. Pokazalo se da je Rubikon, u svakom pogledu, bio upravo to. Prešavši ga, Cezar je svet zaista uveo u rat, ali je takođe doprineo uništenju drevnih rimskih sloboda i uspostavljanju monarhije na njihovim ruševinama – što su događaji od suštinske važnosti za istoriju Zapada. Dugo će nakon propasti samog Rimskog carstva suprotnosti obeležene Rubikonom – sloboda i despotizam, anarhija i red, republika i autokratija – nastaviti da proganjaju maštu naslednika Rima. Možda je reka bila mala i mutna, toliko beznačajna da je njena lokacija na kraju zaboravljena, ali ime joj se još pamti. Nije ni čudo. Cezarov prelazak Rubikona bio je toliko značajan da do današnjih dana označava svaki odsudni korak.

S njim je jedno istorijsko razdoblje umrlo. Nekad su postojali slobodni gradovi raštrkani po čitavom Mediteranu. U grčkom svetu, a i u Italiji, ove gradove su naseljavali ljudi koji sebe nisu smatrali podanicima faraona ili kralja kraljeva, već građanima, i koji su se ponosno hvalisali vrednostima po kojima su se razlikovali od robova – slobodom govora, privatnom imovinom, pravima pred zakonom. Postepeno, međutim, s usponom novih imperija, najpre onom Aleksandra Velikog i njegovih naslednika, a zatim Rimskim carstvom, nezavisnost takvih građana svuda je obuzdavana. U prvom veku pre nove ere, postojao je još samo jedan slobodan grad, a to je bio upravo Rim. A potom je Cezar prešao Rubikon, Republika se urušila i više nije preostao nijedan.

To je za posledicu imalo okončanje hiljadugodišnje građanske samouprave, koja ni za narednih hiljadu godina, a i više, neće ponovo postati životna stvarnost. Od renesanse je bilo pokušaja da se Rubikon ponovo pregazi, da se vrati na drugu

stranu, da se napusti autokratija. Revolucije su u Engleskoj, Americi i Francuskoj sve bile nadahnute primerom Rimske republike. „Što se tiče pobune, naročito protiv monarhije“, žalio se Tomas Hobs, „jedan od njenih najčešćih uzroka bilo je čitanje političkih knjiga i istorije starih Grka i Rimljana.“¹ Naravno, poželjnost slobodne republike nije bio jedini nauk izvučen iz dramatične rimske istorije. Ništa manje uostalom to nije bila ni ličnost Napoleona, koji se od konzula uzdigao do imperatora, i kroz čitav devetnaesti vek reč koja je najčešće primenjivana na bonapartistički režim bila je „cezarovac“. Dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka, kada je izgledalo da republike posvuda propadaju, oni koji su graktali nad njihovim ruševinama hitali su da istaknu paralele s nesrećnim krajem njihovog drevnog preteče. Godine 1922. Musolini je smišljeno propagirao mit o herojskom, cesarovskom maršu na Rim. I nije samo on smatrao da se prešlo preko novog Rubikona. „Smeđa košulja verovatno ne bi postojala bez crne košulje“, priznao je kasnije Hitler. „Marš na Rim bio je jedna od prekretnica istorije.“²

Sa fašizmom je duga tradicija zapadnjačke politike dostigla užasan vrhunac a zatim se ugasila. Musolini je bio poslednji svetski lider nadahnut primerom drevnog Rima. Fašisti su se, naravno, oduševljavali okrutnošću, razmetanjem, čvrstinom Rima, ali danas čak i najplemenitiji ideali, ideali aktivnog građanstva koji su nekad toliko uticali na Tomasa Džefersona, više nisu moderni. Prestrogi, preozbiljni, i previše podsećaju na surovo otrežnjenje. U našem agresivnom, postmodernom dobu ništa nije neprivlačno kao antika. Obožavanje Rimljana jednostavno se vezuje za devetnaesti vek. Oslobođeni smo, kako je Džon Apdajk jednom rekao, „svih onih opresivnih starih

¹ Hobs, *Levijatan*, poglavlje 29. (Prim. aut.)

² *Hitlerova ćaskanja*, koja je predstavio Hju Trevor-Roper (1988, Oksford), str. 10. (Prim. aut.)

rimskih vrednosti“.³ Nisu više smatrane, kao što su vekovima bile, pokretačem naših modernih građanskih prava. Malobrojni se pitaju zašto, na kontinentu nezamislivom drevnom svetu, drugi Senat treba da bude na drugom kapitolskom brežuljku. Partenon možda još blista u našoj mašti, ali Forum jedva da svetluca.

A ipak – laskamo sebi, u demokratijama Zapada, ukoliko pratimo svoje korene samo do Atine. Takođe smo, po dobro-me i po lošem, naslednici Rimske republike. Da naslov već nije upotrebljen, nazvao bih ovu knjigu *Građani* – jer oni su njeni junaci a tragedija propasti Republike njihova je tragedija. I rimskom narodu su, na kraju, dosadile antičke vrednosti, više su mu se dopadale udobnosti jednostavnog ropstva i mira. Radije hleba i igara nego beskrajnih istrebljivačkih ratova. Kako su sami Rimljani priznali, u njihovoj slobodi se nalazio začetak njihove sopstvene propasti, a takvo razmišljanje je dovoljno da nadahne mnoga sumorna moralisanja za vladavine Nerona ili Domicijana. I u vekovima koji su usledili uvek je imalo uznemiravajuće dejstvo.

Naravno, tvrditi da je rimska sloboda nekad bila nešto više od uzvišenog privida ne znači da je Republika ikad bila raj društvene demokratije. Nije. Sloboda i jednakost su za Rimljane bile veoma različiti pojmovi. Samo su okovani robovi uistinu bili jednaki. Za građanina, suština života bilo je nadmetanje, a bogatstvo i birački glasovi usvojene mere uspeha. Povrh toga, dakako, Republika je bila velesila, dometa i nadmoći dotad nepoznatih u istoriji Zapada. Ipak sve to – čak i kad se prihvati – ne umanjuje nužno važnost Republike za naše doba. Upravo suprotno, može se pomisliti.

Zaista, otkako sam počeo rad na ovoj knjizi, poređenje Rima i današnjih Sjedinjenih Država postalo je neka vrsta klišeja. Za istoričara se savremeni događaji menjaju mnogo češće nego što

³ U prikazu Hjuza-Haletove knjige *Kleopatra: Istorije, snovi i izobličavanja za Njujork tajms* (1990). (Prim. aut.)

se misli. Čest je slučaj da razdoblja koja izgledaju strana i daleka iznenada, neobjašnjivo dospevaju u žižu. Posebno je klasični svet, toliko sličan našem, toliko krajnje neobičan, oduvek imao ovaj kaleidoskopski karakter. Pre nekoliko decenija, kasnih tridesetih godina dvadesetog veka, veliki oksfordski klasičar Ronald Sajm u usponu vlasti Cezarâ video je „rimsku revoluciju“, predskazanje ere fašističkih i komunističkih diktatora. Dakle, Rim je uvek i iznova tumačen u svetlu svetskih potresa. Sajm je bio naslednik duge i časne tradicije, što se proteže sve do Makijavelija, koji je iz istorije Republike izvukao pouke i za svoj rodni grad Firencu i za imenjaka rušioca Republike, Čezarea Bordžiju. „Mudri ljudi imaju običaj da kažu – što nije brzopleto niti bez dobrog osnova – da onaj koji bi predvideo ono što se mora dogoditi treba da razmišlja o onom što je bilo, jer sve što se u svetu dešava u svakom trenutku uistinu podseća na ono što se dogodilo u drevnim vremenima.“⁴ Ako postoje razdoblja u kojima je ovakva tvrdnja možda neobična, onda ima i onih u kojima nije – a sadašnjost je, svakako, jedno od njih. Rim je bio prva i – doskora – jedina republika koja se ikada uzdigla do položaja svetske sile, i zaista je teško setiti se ijednog drugog perioda istorije koji nam pruža zanimljiviji odraz našeg vlastitog vremena. U tom odrazu nisu široki samo okviri geopolitike, globalizacija i *pax Americana*, koji se, mada nejasni i iskrivljeni, ipak mogu spaziti, već i naši hirovi i opsesije, od koi šarana do moknija i poznatih kuvara, koji, kod istoričara Rimske republike, moraju pobuditi izvestan osećaj već viđenog.

Da, paralele mogu biti varljive. Rimljani su, nepotrebno je reći, živeli pod uslovima – fizičkim, emotivnim, intelektualnim – veoma različitim od naših. Ono što nam pada u oči kao prepoznatljivo u aspektima njihove civilizacije možda jeste tako – ali ne uvek. Često su, u stvari, Rimljani najneobičniji kad nam deluju najpoznatije. Kad pesnik oplakuje surovost

⁴ Nikolo Makijaveli, *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*, 3, 43. (Prim. aut.)

svoje ljubavnice, ili otac mrtvu kćer, čini nam se kao da nam to direktno govori o nečemu stalnom u ljudskoj prirodi, a ipak, kako nam izgledaju tuđa, sasvim tuđa rimska shvatanja o seksualnim odnosima, ili porodičnom životu, kao i vrednosti iz kojih se sama Republika izrodila, želje njenih građana, obredi i pravila njihovog ponašanja. Kad se ovo shvati, mnogo toga čega se kod Rimljana gnušamo možemo ako ne oprostiti, a onda makar bolje razumeti. Prolivanje krvi u areni, uništavanje velikog grada, osvajanje sveta – to se, po rimskom načinu mišljenja, može smatrati veličanstvenim postignućima. Jedino kad shvatimo razloge, možemo se nadati da ćemo proniknuti u srž same Republike.

Naravno, pokušaj da se shvati način na koji se razmišljalo u drevno doba opasan je i pustolovan poduhvat. Prema postojećem stanju stvari, u rimskoj istoriji najbolje je dokumentovano poslednjih dvadeset godina Republike i to onim što je, za jednog klasičara, obilje dokaza u vidu govora, memoara, čak i privatne prepiske. Ipak, čak je i to samo odsjaj bogatstva zaogrnutog velikim mrakom. Jednog dana možda, kad zapisi dvadesetog veka nove ere postanu tako oskudni kao što su danas ovi iz drevnog Rima, istorija Drugog svetskog rata biće napisana samo na osnovu Hitlerovih snimaka i Čerčilovih memoara. Biće odsečena od čitavih dimenzija iskustva: neće biti pisama sa fronta, ni dnevnika boraca. Tišina će biti ta koja je drevnom istoričaru previše dobro poznata, jer, da se poigram rečima Šekspirovog Fluelina, „nema nikakvih koještarija i trućanja u Pompejevom logoru“. *Nema ih ni u seljačkoj kolibi, niti u sirotinjskoj straćari, niti u daščari roba poljodelca. Žene se, istina je, ponekad mogu slučajno čuti, ali samo najplemenitije, a čak i njihove reči uobičajeno navode – ili ih netačno prenose – muškarci. Tragati za pojedinostima o nekome izvan vladajuće klase u rimskoj istoriji ravno je potrazi za zlatom.

* V. Šekspir, *Henri Peti*, IV čin, scena prva, u prevodu Živojina Simića i Trifuna Đukića. (Prim. prev.)

Čak i pripovest o velikim događajima i izuzetnim ljudima, koliko god izgledala veličanstveno, zapravo je okrnjena ruševina, poput akvadukta u Kampaniji, gde niz lukova naglo presecaju poljane. Sami Rimljani su oduvek strahovali da će im upravo takva biti sudbina. Kao što kaže Salustije, njihov prvi veliki istoričar, „nema sumnje da je Fortuna gospodarica svega, stvorenje sopstvenih hirova, koje odlučuje da peva o slavi jednog čoveka a tuđu pomrači ne obazirući se na razmere onoga što su možda obojica postigli“.⁵ Nažalost, sudbina njegovih sopstvenih spisa biće primer ovog gorkog razmišljanja. Cezarov pristalica, Salustije je sastavio istoriju godina koje neposredno prethode dolasku njegovog zaštitnika na vlast, a taj rad je, po jednodušnoj oceni čitalaca, najbolji. Da je samo sačuvan, imali bismo izveštaj savremenika o deceniji od 78. do 67. godine pre nove ere, bogatoj odlučujućim i dramatičnim događajima. Kako stvari stoje, od Salustijevog remek-dela ostali su samo rasuti fragmenti. Iz njih, i iz drugih nepotpunih podataka, pripovest se ipak može rekonstruisati – ali ono što je nestalo ne može se nikad nadoknaditi.

Ne čudi što klasičari strahuju da će zvučati preterano dogmatično. Ako napišete i samo jednu rečenicu o drevnom svetu, odmah ste u iskušenju da je tako odredite. Čak i u slučaju najbogatijih izvora, svuda se nailazi na neizvesnosti i nedoslednosti. Uzmite, na primer, čuveni događaj po kojem je nazvana ova knjiga. Postoji verovatnoća da se prelaz odigrao onako kako sam opisao, ali se to nikako ne može tvrditi sa sigurnošću. Jedan izvor nam govori da su Rubikon prešli posle svitanja. Drugi nagoveštavaju da je, u trenutku kad je Cezar stigao na obalu reke, prethodnica već ušla u Italiju. Čak se i datum može zaključiti samo na osnovu posrednih događaja. Naučnici su se dogovorili da to bude 10. januar, premda je bilo dokaza i za sve datume između desetog i četrnaestog – a osim toga, zahvaljujući nestalnosti kalendara koji je prethodio

⁵ Salustije, *Katilinina zavera*, 8. (Prim. aut.)

Julijanskom, ono što su Rimljani nazivali januarom zapravo je bio naš novembar.

Ukratko, čitalac treba da se rukovodi osnovnim pravilom da se mnoge činjenice u ovoj knjizi mogu verovatno osporiti suprotnim tumačenjem. Ovaj savet, da odmah dodam, ne dajem iz očajja. To je pre neophodan predgovor pripovesti koja je sastavljena od polomljenih krhotina ali tako da se prikriju vidljiviji spojevi i pukotine. Mogućnost da se to učini, da se koherentna priča o tome kako se odigrao pad Republike zaista može napraviti, istoričaru koji proučava stari vek oduvek je predstavljala jednu od najvećih draži tog perioda. Ja svakako ne vidim nikakav razlog da se zbog toga izvinjavam. Pošto je poduže vreme provela u nemilosti, istorijska proza sada je izvesno ponovo u modi – a čak i da, kao što mnogi tvrde, može jedino funkcionisati tako što će se nasumični događaji uobličiti nametnutim, veštačkim obrascem, ni to ne mora da bude nedostatak. Štaviše, to nas može približiti načinu razmišljanja samih Rimljana. Na kraju krajeva, gotovo nije bilo građanina kome se nije dopadalo da bude junak svoje sopstvene istorije. Upravo je takav stav mnogo doprineo propasti Rima, ali je i priči o propasti Republike dao naročito strašan i herojski ton. Nakon tih događaja, već su pripadnici narednog naraštaja u čudu odmahivali glavama, zapanjeni činjenicom da su takva vremena, i takvi gorostasi, uopšte i postojali. Pola veka kasnije panegirist cara Tiberija, Velej Paterkul, mogao je uzviknuti kako „izgleda da je gotovo bespredmetan zadatak obraćati pažnju na razdoblje kad su ljudi takvog izvanrednog karaktera živeli“⁶ – i to zatim odmah i zapisati. Znao je, kao što su svi Rimljani znali, da je duh njegovog naroda najslavnije prikazan u činu, u velikim delima i izuzetnim postignućima. Shodno tome, taj se duh najbolje može razumeti upravo kroz pripovest.

Više od dva milenijuma nakon propasti Republike, „izvanredan karakter“ muškaraca – i žena – koji su igrali u njenoj

⁶ Velej Paterkul, 2, 36. (Prim. aut.)

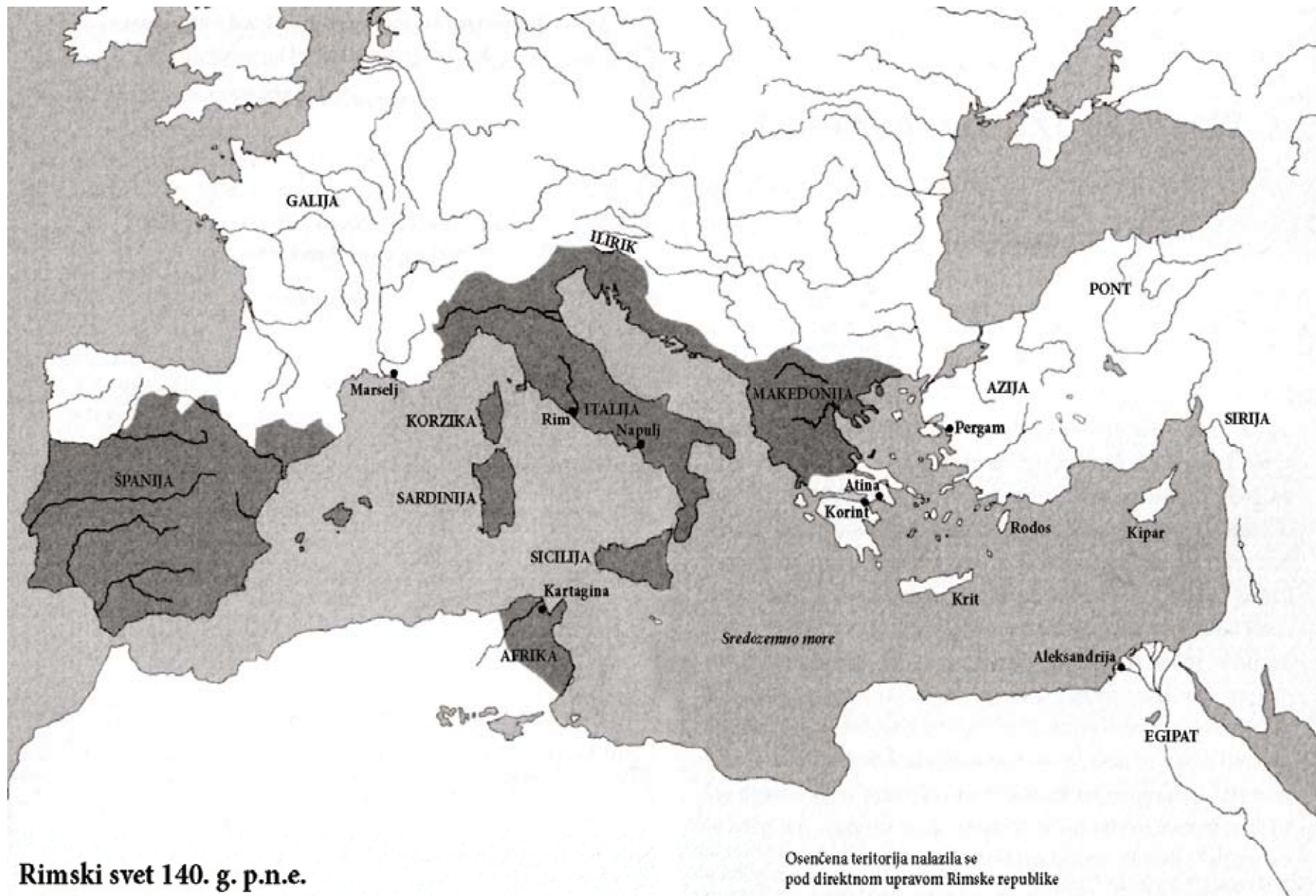
drami još zadivljuje. Ali zadivljuje – možda manje poznata od Cezara, Cicerona ili Kleopatre, ali značajnija od svih njih – i sama Republika. Premda o njoj štošta nikad nećemo saznati, ipak ima još mnogo toga što se može oživeti – njeni građani kao da izviruju iz antičkog mermera, lica osvetljenih zlatom i vatrom iz pozadine, bleskom tuđeg ali ponekad zastrašujuće poznatog sveta.

Ljudska je priroda prožeta željom
za slobodom i mržnjom prema ropstvu.

Cezar, Galski rat

Samo malobrojni žude za slobodom
– većina ne traži ništa više izuzev pravednih gospodara.

Salustije, Istorije

Rimski svet 140. g. p.n.e.

Osenčena teritorija nalazila se pod direktnom upravom Rimske republike

1

PARADOKSALNA REPUBLIKA

Predački glasovi

U početku, pre Republike, Rimom su vladali kraljevi. O jednom od njih, oholom tiraninu po imenu Tarkvinije, kružila je strašna priča. Jednom je u njegovu palatu došla neka starica i zatražila da ga vidi. U rukama je nosila devet knjiga. Kad ih je ponudila Tarkviniju, nasmejao joj se u lice čuvši koliko za njih traži. Ne pokušavajući da se cenjka, starica se okrenula i otišla bez reči. Spalila je tri knjige a zatim, ponovo se pojavivši pred kraljem, ponudila mu preostale po istoj ceni koju je ranije navela. I drugi put je kralj, premda više ne onako samouvereno, odbio i starica je ponovo otišla. Sada se Tarkvinije već uznemirio i zapitao šta zapravo odbija, pa kad je tajanstvena smežurana baba ponovo došla, ovog puta noseći samo tri knjige, požurio je da ih kupi iako je morao platiti onoliko koliko je prvobitno tražila za svih devet. Starica je uzela novac, nestala i niko je nikad više nije video.

Ko je ona bila? Pokazalo se da njene knjige sadrže proročanstva takve moći da su Rimljani ubrzo shvatili da ih je mogla napisati samo jedna žena – Sibila. Ipak, ova spoznaja je samo pokrenula nova pitanja, jer su legende o Sibili bile neobične i

zagonetne. Pod pretpostavkom da je predskazala Trojanski rat, ljudi su raspravljali da li se iza tog imena krije deset proročica, ili je pak besmrtna, ili joj je bilo suđeno da živi hiljadu godina. Neki – mudriji – čak su se pitali da li uopšte postoji. U stvari, samo su se dve činjenice mogle ustvrditi sasvim sigurno – da njene knjige, ispisane paučinastim i starim grčkim, izvesno postoje, i da se u njima mogu pročitati događaji koji tek treba da dođu. Zahvaljujući Tarkvinijevoj zadocneloj kupovini, Rimljani su dobili prozor u svetsku budućnost.

To, naravno, Tarkviniju nije mnogo pomoglo. Godine 509. pre nove ere, pao je u napadu na palatu. Kraljevi su vladali Rimom više od dve stotine godina, od samog osnivanja grada, ali Tarkvinije, sedmi po redu, takođe će biti i poslednji.* S njegovim odlaskom pala je i sama kraljevina, a umesto nje je proglašena republika. Od tada, rimski narod je na kraljevsku titulu gledao sa gotovo patološkom mržnjom, na čiji će i sam pomen ustuknuti i zadrhtati. Sloboda je bila geslo pod kojim je srušen Tarkvinije, a sloboda, sloboda grada koji nije imao gospodara, sada je bila sveto pravo stečeno rođenjem i suština svakog građanina. Da bi je zaštitili od ambicija budućih potencijalnih tirana, osnivači Republike su se dogovorili o izuzetnom pravilu. Pažljivo su podelili vlast proteranog Tarkvinija među dvojicom magistrata, obojicom izabranih, od kojih nijedan nije mogao služiti duže od jedne godine. To su bili konzuli,[†] a njihovo postojanje na čelu njihovih sugrađana, gde je jedan pazio na ambicije drugog, predstavljao je aktivni izraz vodećeg principa Republike koji se sastojao u tome da se nikad više ne dozvoli da jedan čovek ima vrhovnu vlast nad Rimom. A ipak, koliko god da je iznenađujuće delovala novina konzulata, nije bila toliko radikalna da bi Rimljane potpuno odvojila od njihove

* Mada je, prema Varonu, velikom učenjaku pozne Republike, Tarkvinije koga je posetila Sibila bio Tarkvinije Prisk, *peti* kralj Rima. (Prim. aut.)

[†] Konzuli su se zapravo prvobitno zvali pretori. Mrak rane rimske istorije prepun je ovakvih zabuna. (Prim. aut.)

prošlosti. Kraljevina je možda ukinuta ali sve ostalo uglavnom nije. Koreni nove Republike sezali su daleko u prošlost – često veoma daleko. Sami konzuli su, što je bila povlastica njihovog položaja, obrublivali svoje toge kraljevskim purpurom. Kad su proučavali znamenja, činili su to u skladu sa obredima koji su prethodili i samom osnivanju Rima. A onda, naravno, što je najneverovatnije od svega, proterani Tarkvinije za sobom je ostavio knjige, tri tajanstvena svitka proročanstava, zapise drevne i, sasvim moguće, bezvremene Sibile.

Podaci koji su se nalazili u ovim knjigama bili su toliko osećljivi da je pristup njima bio strogo uređen kao državna tajna. Građani za koje bi se otkrilo da su ih prepisivali bili bi zašiveni u džakove i bačeni u more. Samo u najopasnijim situacijama, kad bi strahovita predskazanja upozorila Republiku na preteću katastrofu, bilo je dozvoljeno konsultovati knjige. Tada, pošto su sve druge mogućnosti bile iscrpljene, naročito određenim magistratima nalagano je da odu u Jupiterov hram, gde su knjige čuvane u uslovima najvećeg obezbeđenja. Svitke bi raširili. Prstima pratili izbledela grčka slova. Proročanstva bi bila odgonetnuta i pronađen savet kako najbolje umiriti razljućena nebesa.

A savet su uvek pronalazili. Budući praktični koliko i pobožni, Rimljani nisu imali strpljenja za fatalizam. Budućnost su hteli da saznaju jedino ako su verovali da će tako sprečiti neprijatne događaje. Užasna čuda poput krvavih kiša, provalija što bljuju vatru, miševa koji jedu zlato, posmatrana su isto kao sudske opomene za plaćanje, upozorenja rimskom narodu da duguje bogovima. Da bi se račun izmirio, možda se u grad morao uvesti strani kult, obožavanje božanstva koje je dotad bilo nepoznato. Češće su se ipak podsticala ograničenja, jer su magistrati očajnički pokušavali da utvrde koje su tradicije možda zapostavljene. Ako se obnovi prošlost, način na koji se sve oduvek odvijalo, bezbednost Republike će biti zajamčena.

Ovu pretpostavku je duboko u duši nosio svaki Rimljanin. U stoleću po njenom uspostavljanju, Republiku će uzastopno iscrpljivati socijalni potresi, zahtevi većine građana za povećanje građanskih prava i neprestane državne reforme – a ipak, kroz čitavo ovo burno razdoblje promena, rimski narod je neprestano izražavao ozbiljno protivljenje promenama. Za građane Republike, novina je imala mračan prizvuk. Pragmatični kakvi su bili, novine su prihvatili ukoliko su bile predstavljene kao volja bogova ili drevni običaj, ali nikad zarad same novine. Podjednako konzervativni i fleksibilni, Rimljani su zadržavali ono što je uspešno, podešavali ono što nije i štitili kao staru svetinju ono što je postalo izlišno. Republika je bila i gradilište i otpad. Budućnost Rima gradila se u zbrci njegove prošlosti.

Sami Rimljani, ne shvatajući da je ovo paradoks, prihvatili su ga zdravo za gotovo. Kako drugačije da ulažu u svoj grad osim da se pridržavaju običaja svojih predaka? Strani analitičari, koji su težili da pobožnost Rimljana smatraju „praznoverjem“,¹ i tumačili je kao trik kojim je cinična vladajuća klasa obmanjivala mase, pogrešno su shvatili njenu suštinu. Republika nije bila poput drugih država. Dok su grčki gradovi obično nestajali u građanskim ratovima i revolucijama, Rim je takvim stradanjima umeo da odoli. Uprkos svim društvenim promenama u prvome veku postojanja Republike, krv njenih građana nijednom nije prolivena na ulicama. Kako je svojstveno Grcima da ideal zajedničkog građanstva svedu na varljiv zaključak! Rimljaninu ništa nije bilo toliko sveto niti je išta toliko cenio. Na kraju krajeva, upravo to ga je određivalo. Reč „republika“ – *res publica* – upravo je i označavala „državni posao“. Rimljanin se zaista mogao smatrati čovekom jedino ako je svoj odraz video u pogledu sebi ravnih.

I kad su o njemu svi govorili. Dobar građanin je, u Republici, bio čovek priznat kao dobar. Rimljani nisu prepoznavali razliku između moralne vrline i ugleda, pošto su imali jednu

¹ Polibije, 6, 56. (Prim. aut.)

reč, *honestas*, za oba ova pojma. Potvrda čitavog grada bila je krajnja, jedina provera vrednosti. Zato su ogorčeni građani i izlazili na ulice, upravo da bi zahtevali veću počast i slavu. Građanski nemir će neumitno podstaknuti uspostavljanje novih magistratskih položaja: edila i tribuna 494. godine, kvestora 447, pretora 367. Što je više položaja bilo, to su i odgovornosti bile veće, a što su veće odgovornosti, veće su bile i prilike za postignuće i pohvale. Pohvala je bila ono za čim su građani najviše žudeli – upravo kao što su se javne sramote najviše užasavali. Ono što je sprečavalo rimski takmičarski duh da se ne izopači u sebično častoljublje nisu bili zakoni, već svest o tome da vas uvek neko posmatra. Premda je da bi se čovek istakao bez izuzetka morao proći strogo i neumoljivo nadmetanje, tu nije bilo mesta za neobuzdanu razmetljivost. Stavljanje lične časti iznad interesa čitave zajednice bilo je obeležje varvara – ili, još gore, kralja.

U međusobnim odnosima, građani Republike bili su učeni da svoj takmičarski duh umere zarad opšteg dobra. U odnosima sa drugim državama, međutim, takve inhibicije ih nisu sputavale. „Rimljani su, više od svih drugih naroda, težili slavi i pohlepno žudeli za pohvalom.“² Ova žudnja za slavom imala je poražavajuće posledice za njihove susede. Spoj delotvornosti i bezobzirnosti kakav je postojao u legijama bio je nešto za šta su retki protivnici bili pripremljeni. Kad su Rimljani zbog otpora bili primorani da zauzmu grad na juriš, uobičajali su da pokose svakog živog stvora na koga bi naišli. Ruševine koje su legionari za sobom ostavljali uvek su se prepoznavale po tome što su odsečene pseće glave ili raščerečeni udovi stoke ležali razbacani među ljudskim leševima.³ Rimljani su ubijali da bi izazvali užas, ali nije to bila divljačka mahnitost već disciplinovana komponenta borbenog stroja. Hrabrost koju su unosili u legionarsku službu, učvršćena ponosom na njihov grad i verom

² Ciceron, *Beseda za Manilijev zakon*, 19–21. (Prim. aut.)

³ Polibije, 10, 15. (Prim. aut.)

u njegovu sudbinu, bilo je osećanje koje se negovalo u svakom građaninu. Nešto jedinstveno smrtonosno – a za Rimljane veličanstveno – obeležilo je njihov način ratovanja.

I pored toga, drugim italijanskim državama trebalo je vremena da se osveste pred prirodom grabljive zveri u svojoj sredini. Prvih sto godina Republike Rimljanima je bilo teško da uspostave nadmoć nad gradovima jedva petnaestak kilometara od svojih kapija. Čak i najkrvoločnija zver mora napraviti početne korake, pa su i Rimljani, otimajući stoku i vodeći čarke sa značajnim brdskim plemenima, razvijali nagone neophodne za nadmoć i ubijanje. Već 360. godine pre nove ere njihov grad je postao gospodar centralne Italije. Narednih decenija marširali su na sever i jug, gušeći svaki otpor na koji su naišli. Do 260. godine pre nove ere pokorili su celo ostrvo zapanjujućom brzinom. Čast, naravno, nije tražila ništa manje od toga. Državama koje su ponizno priznavale njegov suverenitet Rim je jamčio usluge kakvima patron udostojava svoje klijente, ali onima koji su mu se opirali – jedino neprestanu borbu. Nijedan Rimljanin nije mogao da podnese mogućnost da mu se grad osramoti. Radije bi izdržao kakvu god patnju, uradio bilo šta samo da se to ne dogodi.

Uskoro je došlo vreme kad je Republika morala ovo pokazati u doslovnoj borbi na smrt. Ratovi s Kartaginom bili su najstrašniji od svih koje je vodila. Kao grad semitskih stanovnika na severnoafričkoj obali koji je dominirao trgovačkim putevima zapadnog Mediterana, Kartagina je u najmanju ruku bila jednako bogata kao i Rim. Iako prevashodno pomorska sila, upustila se u viševjekovne ratne sukobe sa grčkim gradovima na Siciliji. Sada, promolivši se iza Mesinskog tesnaca, Rimljani su predstavljali zlokoban ali zanimljiv novi faktor u sicilijanskoj vojnoj jednačini. Očekivano, Grci na ostrvu nisu odoleli da ne upletu Republiku u svoje dugogodišnje sukobe s Kartaginom. Jednako očekivano, kad je pozvana, Republika je odbila da igra po pravilima. Godine 264. Rim je ono što je bio omanji

spor oko ugovornih prava preobrazio u potpun rat. Uprkos pomanjkanju ikakve pomorske tradicije i gubitku flote za flotom u neprijateljskim dejstvima ili olujama, Rimljani su izdržali više od dvadeset godina neverovatnih gubitaka da bi Kartaginu konačno porazili. Po uslovima mirovnog sporazuma koji im je nametnut, Kartaginjani su se sasvim povukli sa Sicilije. Bez ikakve prethodne namere, Rim je dobio jezgro prekomorskog carstva. Sicilija je 227. postala prva rimska provincija.

Poprište rimskih pohoda uskoro će postati još veće. Kartagina je poražena ali ne i uništena. Izgubivši Siciliju, usmerila je osvajačke težnje na Španiju. Hrabro se suočivši sa mnoštvom ubojitih plemena u planinskim predelima, Kartaginjani su počeli da rade na nalazištima dragocenih metala. Ogromna bogatstva iz njihovih rudnika uskoro su im omogućila da razmišljaju o nastavku neprijateljstva. Najbolji zapovednici Kartagine više nisu gajili nikakve zablude o prirodi neprijatelja kakvog je predstavljala Republika. Morali su joj uzvratiti istom merom u sveopštem ratu a pobjeda će biti moguća samo ukoliko rimske snage budu potpuno uništene.

Da bi ovo postigao, Hanibal je 218. poveo kartaginjansku vojsku iz Španije, kroz južnu Galiju i preko Alpa. Pokazujući veštinu strategije i taktike koja je daleko nadmašivala protivničku, on je tri rimske vojske izuzetno porazio. U trećoj pobjedi, kod Kane, Hanibal je potpuno uništio osam legija, što je najteži vojni poraz u istoriji Republike. Po svim pravilima i očekivanjima tadašnjeg ratovanja, Rim je trebalo da prihvati poraz i prizna Hanibalov trijumf te pokuša da sklopi mir. Ali suočen s katastrofom, Rim je samo nastavio da se bori. Prirodno, u takvom trenutku, Rimljani su se rukovodili Sibilinim proročanstvom. Po njemu je trebalo da se dva Gala i dva Grka živi spale na gradskoj tržnici. Magistrati su poslušali Sibilin savet. Ovim zapanjujućim, varvarskim činom, rimski narod je pokazao da će učiniti sve samo da sačuva slobodu svoga grada. Jedina alternativa slobodi – kao i uvek – bila je smrt.

I uporno, iz godine u godinu, Republika se izvlačila sa ivice ponora. Vojske su prikupljane; Siciliju su držali; legije su osvojile kartaginjsko carstvo u Španiji. Petnaest godina posle bitke kod Kane, Hanibal se suočio sa još jednom rimskom vojskom, ali ovog puta na afričkom tlu. Bio je poražen. Kartagina više nije imala ljudstva koje bi nastavilo borbu, a kad je osvajač izneo svoje uslove za mir, Hanibal je savetovao svojim sunarodnicima da ih prihvate. Za razliku od Republike posle Kane, on nije želeo da grad dovede u opasnost da bude zbrisan. Uprkos tome, Rimljani nikad nisu zaboravili da su u Hanibalu, u opsegu njegovog truda, u dometu njegove ambicije, našli neprijatelja koji je najviše ličio na njih same. Vekovima kasnije, njegove statue su se još mogle naći u Rimu. Čak i pošto su Kartaginu sveli na nemoćne ostatke snaga, oduzeli joj provincije, flotu, čuvene ratne slonove, Rimljani su strahovali od njenog oporavka. Takva mržnja bila je najveća počast koju su mogli odati stranoj državi. Kartagini se, čak ni pokorenoj, nije moglo verovati. Rimljani su se preispitali i neumoljivost pronađenu u sebi pripisivali su svom najvećem neprijatelju.

Nikada više oni neće trpeti postojanje sile sposobne da postane pretnja njihovom sopstvenom opstanku. Umesto da se takvoj opasnosti izlože, smatrali su da je sasvim opravdano da se pokrene preventivni pohod na svakog protivnika za koga bi im se učinilo da sebe smatra sve važnijim nego što jeste. Takve protivnike bilo je lako – i previše lako – naći. Čak i pre rata sa Hanibalom, Republika je uobičajila da ide u povremene pohode na Balkan, gde su njeni magistrati mogli da kinje beznačajne kraljeviće i prepravljaju granice. Kako će Italici potvrditi, Rimljani su bili veoma skloni ovakvom osionom ponašanju, što je odražavalo poznatu odlučnost Republike da nikad ne trpi nepoštovanje. Za podmukle i po prirodi ratoborne države Grčke, međutim, bio je to nauk koji je nagonio na razmišljanje. Njihova zbunjenost je bila razumljiva – prvih godina njihovih susreta sa Rimom, Republika se uopšte nije ponašala kao kon-

vencionalna imperijalna sila. Kao grom iz vedra neba, legije bi udarile s razarajućim dejstvom a onda bi se, jednako naglo, povukle. Premda su ove neredovne intervencije bile veoma žestoke, između njih su proticala duga razdoblja kad je izgledalo da je Rim potpuno izgubio zanimanje za grčke poslove. Čak i kad je intervenisao, njegovi upadi preko Jadrana i dalje su predstavljani kao mirovni pohodi. Njihov cilj i dalje nije bila aneksija teritorije, već jasno uspostavljanje republikanske prevlasti i ograničavanje svake samosvesne lokalne sile.

Prvih godina rimskog delovanja na Balkanu ovo se zapravo odnosilo na Makedoniju. Ova kraljevina severno od Grčke poluostrvom je vladala dve stotine godina. Kao naslednik trona Aleksandra Velikog, kralj je uvek uzimao zdravo za gotovo da može da bude bahat koliko hoće. Uprkos stalnim kaznenim sukobima sa vojskama Republike, takva pretpostavka nikad nije potpuno iščezla, i 186. godine pre nove ere. rimskom strpljenju je došao kraj. Potpuno ukinuvši monarhiju, Rim je najpre Makedoniju podelio na četiri marionetske republike a zatim, 148. godine, završivši preobražaj iz mirotvorca u okupatorsku silu, uspostavio direktnu vladavinu. Kao i u Italiji, gde je zemlju presećala mreža puteva, graditeljska veština je udarila konačan pečat na ono što je vojno osvajanje započelo. *Via Egnatia*, moćan duboki usek od kamena i šljunka, vodila je kroz divljine Balkana. Pružajući se od Jadranskog do Egejskog mora, ovaj put je postao ključna karika u lancu koji je vezivao Grčku za Rim. Takođe je pružao neometan pristup još egzotičnijim obzorjima iza plavetnila Egejskog mora, gde su gradovi, svetlucavi od zlata i mermera, bogati umetničkim delima i dekadentnim kulinarskim manirima, izgledali sigurno primamljivo nepopustljivoj pažnji Republike. Već 190. rimska vojska je upala u Aziju, samlela ratnu mašinu lokalnog despota i ponizila ga pred očima čitavog Bliskog istoka. I Sirija i Egipat, dve tamošnje velesile, žurno su progutali ponos, naučili da prihvate mešanje rimskih izaslanika i ulagujući se

priznali hegemoniju Republike. Formalna rimska država još je bila ograničena, budući uglavnom svedena na Makedoniju, Siciliju i delove Španije, ali je njen domet do 140. godine već dopro do neobičnih zemalja za koje su retki u Rimu uopšte i znali. Opseg i brzina rimskog uspona ka vlasti bili su toliko zapanjujući da niko, a ponajmanje sami Rimljani, nije mogao sasvim poverovati da se to dogodilo.

I ako su se oduševljavali postignućima svoje zemlje, mnogi građani su takođe osećali nelagodu. Moralisti, radeći ono što su rimski moralisti oduvek radili, i poredeći sadašnjost kao nepovoljnu u odnosu na prošlost, nisu morali ići daleko da bi našli dokaze pogubnog delovanja države. Izgledalo je da je priliv zlata izopačio drevna merila. S pljačkom su pristigli i strani običaji i filozofija. Nezadovoljstvo istočnjačkim blagom na rimskim javnim mestima ili brbljanje na stranim jezicima na rimskim ulicama izazvalo je nemir jednako kao i ponos. Nikad nisu istrajne seljačke vrline koje su Rimljanima donele državu bile za veće divljenje nego kad su najbezočnije zanemarivane. „Republika je zasnovana na drevnim običajima i svome ljudstvu“⁴ – slavodobitno se tvrdilo posle rata sa Hanibalom. No, šta ako se ovi sastavni delovi građevine počnu kruniti? Republika će se valjda zaljuljati i srušiti? Vrtoglavo preobraženje njihovog grada, iz zabiti u velesilu, dezorijentisalo je Rimljane i nateralo ih da strahuju od ljubomore bogova. Nezgodan paradoks bio je u tome što je njihovo bavljenje svetom izgleda postalo mera i njihovog uspeha i njihovog slabljenja.

Uprkos svoj veličini koju je Rim dostigao, znamenja su ukazivala na moguću propast. Čudovišna nedonoščad, zlokobni letovi ptica – čuda poput ovih i dalje su uznemiravala rimski narod i zahtevala, ukoliko su čuda delovala posebno zlokobno, savetovanje sa Sibilinim proročkim knjigama. Kao i uvek, recepti su bivali uredno pronađeni, lekovi primenjeni. Vremenom dokazani običaji Rimljana, običaji njihovih predaka, bili

⁴ Enijeve reči koje navodi Ciceron, *O državi*, 5, 1. (Prim. aut.)

bi ponovo oživljeni ili potvrđeni. Katastrofa bi bila odložena. Republika bi bila sačuvana.

Međutim, svet se i dalje ubrzavao i menjao, a s njim i Republika. Neka obeležja krize opirala su se svim silama drevnih obreda i uklanjanju. Promene kakve su Rimljani pokrenuli nisu se lako usporavale – čak ni Sibilinim preporukama.

Nisu bila potrebna nikakva znamenja da bi se ovo ilustrovalo, dovoljno je bilo prošetati se novom svetskom prestonicom.

Na uzavrelim ulicama Rima nije baš sve bilo kako valja.

Prestonica sveta

Grad – slobodan grad – nalazio se tamo gde se čovek najpotpurnije mogao osećati kao čovek. Rimljani su ovo uzimali zdravo za gotovo. Imati *civitas* – položaj građanina – značilo je biti civilizovan, što je očuvano i do danas u korenu engleske reči *citizenship*.^{*} Život je bio bezvredan bez ovih okvira koje je mogao obezbediti samo nezavisan grad. Građanin je sebe određivao po odnosu prema drugima, po zajedničkim radostima i tugama, ambicijama i strahovima, svetkovinama, izborima i ratnim veštinama. Kao svetilište oživljeno prisustvom boga, duh grada je osvećen životom zajednice koja ga je negovala. Slika grada je stoga svojim građanima bila svetinja. Svedočila je o nasledstvu koje je od svog naroda stvorilo ono što su bili. Omogućila je da se spozna duh države.

Strane sile su, u prvom dodiru s Rimom, često bile umirene ovom mišlju. U poređenju s lepim gradovima grčkog sveta, Rim je izgledao kao nazadno i oronulo mesto. Dvorjani u Makedoniji podsmevali bi se s visine svaki put kad bi čuli da se grad opisuje.⁵ To im nije mnogo pomoglo. Ipak, čak i dok je svet učio da se klanja Republici, grad je zadržao dašak provincijalizma.

^{*} Engl.: *citizenship* – državljanstvo, građansko pravo. (Prim. prev.)

⁵ Livije, 40, 5. (Prim. aut.)

Grčeviti naponi da se on dotera nisu imali velikog uspeha. Čak su i poneki Rimljani, kako su se upoznavali sa skladnim, dobro projektovanim grčkim gradovima, povremeno osećali izveštan stid. „Kad građani Kapue svoj grad, uredno smešten na odgovarajućem ravnom mestu, uporede s Rimom, njegovim brežuljcima i dubokim udolinama, tavanima koji se nadvijaju nad ulice, očajnim putevima, zgusnutim sporednim uličicama, podsmevaće nam se i gledati nas sa visine“,⁶ vajkali su se. A ipak, što je najvažnije od svega, Rim je bio slobodan grad, a Kapua nije.

Naravno, Rimljani to nikad nisu zaboravljali. Ponekad su možda i kukali na grad, ali nikad nisu prestali da ga slave. Njima je bilo očigledno da su Rim, gospodara sveta, blagoslovili bogovi i predodredili ga da vlada. Učenjaci su pronicljivo isticali da grad na takvom mestu nije izložen velikim vrućinama, koje podrivaju duh, ni hladnoćama, koje lede um; stoga je bila jednostavna geografska činjenica da je „najbolje mesto za život, smešteno u zlatnoj sredini i savršeno postavljeno u samo središte sveta, ono na kojem rimski narod ima svoj grad“.⁷ Umerena klima nije bila jedino što su bogovi uvidavno obezbedili rimskom narodu. Bili su tu brežuljci koji su se lako mogli odbraniti, reka koja je omogućavala izlaz na more, izvori i sveži povetarac zahvaljujući kojima su doline bile zdrave. Kad se čita kako rimski pisci hvale svoj grad,⁸ nikad se ne bi pomislilo da su podizanjem grada na sedam brežuljaka prekršena upravo rimska načela o projektovanju grada, da je Tibar sklon žestokim poplavama i da je u rimskim udolinama rasprostranjena malarija.⁹ Ljubav koju su Rimljani osećali prema svom gradu bila je od one vrste što u upadljivim manama predmeta ljubavi vidi samo dobre strane.

⁶ Ciceron, *O agrarnom zakonu*, 2, 96. (Prim. aut.)

⁷ Vitruvije, *Deset knjiga o arhitekturi*, 6, 1, 10. (Prim. aut.)

⁸ Naročito videti Ciceronovo delo *O državi*, 2, 10–11. (Prim. aut.)

⁹ Vidi Brunt, *Italijanska radna snaga*, strana 618. (Prim. aut.)

Ovakva idealizovana vizija Rima bila je stalna senka jadne stvarnosti. Pomagala je da se stvori zagonetni spoj paradoksa i velikih vrednosti u kojem nikad ništa nije onako kako izgleda. Uprkos svem „dimu i bogatstvu i graji“¹⁰ svoga grada, Rimljani su uvek maštari o primitivnoj idili za koju su rado smatrali da je nekad postojala na obalama Tibra. Dok se Rim podizao i napinjao pod teretom svoje ekspanzije, gole kosti drevnog grada države, ponekad nejasne, ponekad istaknute, mogu se načas videti kako štrče kroz prenatrpanu savremenu metropolu. U Rimu se uspomene brižno čuvaju. Sadašnjica je bila isprepletana sa neprestanim kompromisom s prošlošću, neprestano kretanje sa dubokim poštovanjem prema prošlosti, trezvenost sa odaošću mitu. Što je grad postajao naseljeniji i iskvareniji, to su Rimljani više žudeli za uverenjem da je Rim ipak ostao Rim.

Stoga je dim nastavio da se podiže iznad sedam brežuljaka, sa žrtava bogovima, baš kao i nekad, u davna vremena, kad je drveće „svake vrste“ potpuno pokrivalo jedan brežuljak, Aventin.¹¹ Odavno su šume nestale iz Rima, a dim se nije vio u nebo samo sa gradskih žrtvenika, već i sa bezbrojnih ognjišta i iz peći i radionica. Mnogo pre nego što bi se ukazao sâm grad, udaljena smeđa izmaglica upozoravala bi putnika da se približava velikom gradu. Smog nije bio jedini znak. Obližnji gradovi čuvenih imena, suparnici Republike iz drevnih vremena, sada su opusteli, svedeni na nekoliko raštrkanih svratišta, ispražnjeni usled privlačne snage Rima.

Nastavljajući dalje putnik je pored puta, međutim, otkrivao novija naselja. U nemogućnosti da prihvati narastajuću populaciju, Rim je počeo da puca po šavovima. Duž velikih drumova podizana su divlja naselja. I mrtvi su ovde sahranjivani pa su nekropole koje se pružaju prema obali i jugu duž slavnog Apijeveg puta bile poznate po pljačkašima i jeftinim bludnicama. I pored toga, nisu svi grobovi bili zapostavljeni. Približavajući

¹⁰ Horacije, *Ode*, 3, 29, 12. (Prim. aut.)

¹¹ Dionisije iz Halikarnasa, *Rimske starine*, 3, 43. (Prim. aut.)

se Rimu putnik je povremeno osećao smrad iz grada zatomljen izmirnom ili koricom cimeta, miomirisima smrti, koji su do njega dopirali sa groba u senci čempresa. Takav trenutak, osećanje prisnosti sa prošlošću, bio je uobičajen u Rimu. Ipak, baš kako je mir groblja pružao zaklon nasilju i bludničenju, tako ni najsvetija i večna mesta nisu bila pošteđena skrnavljenja. Opomene su uvek postavljane na grobove upozoravajući da je zabranjeno ispisivanje izbornih parola, ali su se grafiti ipak pojavljivali. U Rimu, sedištu Republike, politika je bila zaraza. Izbori nisu imali značaja jedino u pokorenim gradovima. Onemogućivši politički život u ostalim društvima, Rim je sada bio vrhovno svetsko poprište ambicija i snova.

Međutim, čak ni grafitima naruženi grobovi nisu mogli pripremiti putnika za zbrku unutar gradskih kapija. Ulice Rima nikada nisu bile uređene po arhitektonskom planu. Za to je bio potreban despot arhitektonskih sklonosti, a rimski magistrati su retko zadržavali položaj duže od jedne jedine godine dana. Stoga je grad rastao haotično, prema ćudljivim i nekontrolisanim porivima i potrebama. Skrene li s jedne od dve glavne rimske saobraćajnice, *Via Sacra* i *Via Nova*, došljak bi se uskoro izgubio u beznadežnoj gužvi. „Najamnik prolazi, zajapuren i oznojen, sa svojim mazgama i nosačima, kamen i debla se vrte na konopcu džinovskog čekrka, pogrebna povorka se utrkuje za mesto sa čvrstim zaprežnim kolima, ovde jurca izbezumljen pas, onde krmača koja se valja u blatu.“¹² Zahvaćen ovim vrtlogom, putnik se skoro sasvim sigurno morao izgubiti.

Grad je zbunjivao čak i svoje građane. Jedini način da se izbore s ovim bio je da zapamte istaknute orijentire: smokvino drvo, možda, ili pijačnu kolonadu, ili, još bolje, hram dovoljno visok da se vidi iznad lavirinta uskih ulica. Srećom, Rim je bio pobožan grad i obilovao je hramovima. Poštovanje koje su Rimljani negovali prema prošlosti značilo je da su drevne građevine retko uništavane, čak i u slučajevima kad je prazan

¹² Horacije, *Pisma*. (Prim. aut.)

prostor na kojem su se možda nekad nalazile odavno nestao pod ciglom. Hramovi su nadvisivali stračare i mesne tržnice, u njima su počivale pokrivenne statue za koje se možda i zaboravilo koga predstavljaju, a ipak niko nikad nije ni pomislio da ih uništi. Ovi ostaci drevne prošlosti sačuvani u kamenu, fosili iz najranijih dana grada, Rimljanima su pružali očajnički potrebno osećanje sigurnosti. Večni poput bogova čiji su ih duhovi prožimali, stajali su kao sidra spuštena u oluji.

U međuvremenu, na sve strane, usred buke čekića, kloparanja kolica i drobljenja kamena, grad se beskonačno obnavljao, uništavao i ponovo gradio. Graditelji su uvek gledali kako da uguraju dodatni prostor i iscede dodatnu zaradu. Divlja naselja su nicala kao korov iz ruševina ostavljenih pored vatri. I pored najvećih napora odgovornih magistrata da ulice budu prohodne, ipak su uvek bile zakrčene prodajnim tezgama ili došljačkim izbama. A najunosnije od svega, u gradu ograničenom drevnim zidinama, graditelji su počeli da streme ka nebu. U prvom i drugom veku pre naše ere kućevlasnici su se nadmetali ko će sagraditi višu zgradu, na šta zakon nije blagonaklono gledao, pošto su zgrade za izdavanje bile opštepoznate po lošem kvalitetu zidanja i nestabilnosti. Uopšte uzev, međutim, sigurnosni propisi nametani su preslabo da bi ograničili sjajne prilike za zaradu kakvu je predstavljala visoka stračara. Na šest pa i više spratova, stanari su mogli biti nabijeni u male sobe tankih zidova dok se zgrada neizbežno ne sruši i potom se ponovo ne sazida, čak i viša nego što je bila.

Ove stambene zgrade na latinskom se zovu *insulae* ili „ostrva“ – sugestivna reč, koja odražava njihovu izdvojenost u moru života koji se odvijao dole na ulicama. Ovde se otuđenje iznedreno iz ogromnosti grada osećalo na veoma uznemiravajući način. Za one koji su spavali u insulama, obeskokorenjenost nije predstavljala samo metaforu. Čak ni u prizemlju insule nisu imale odvođe niti tekuću vodu. A upravo će se odvodnim kanalima i akvaduktima Rimljani hvalisati kad požele da hvale svoj

grad upoređujući praktičnu vrednost svojih javnih radova sa beskorisnom ekstravagancijom Grkâ. *Cloaca Maxima*, rimski čudovišni centralni odvodni kanal, bio je gradu na raspolaganju još pre osnivanja Republike. Akvadukti, sagrađeni zahvaljujući plenu opljačkanom na Istoku, jednako spektakularno pokazivali su rimsku posvećenost životu zajednice. Dugi i do pedeset pet kilometara, dovodili su hladnu planinsku vodu u srce grada. Čak su i Grci povremeno morali da priznaju da su zadivljeni. „Akvadukti prenose takve količine da voda teče kao reka“, zapisao je jedan geograf. „U Rimu jedva da postoji kuća bez rezervoara, ogranka cevi ili velikog vodoskoka.“¹³ Sirotinjske četvrti očito nisu bile uključene u njegov obilazak grada.

Zaista, ništa nije bolje ilustriralo različitosti Rima od činjenice da je istovremeno bio i najčistiji i najprljaviji grad. Njegovim ulicama je tekao i izmet jednako kao i voda. Ako su najplemenitije i najistrajnije vrline Republike bile iskazane mrmorom javnih česama, onda je prljavština predstavljala primer njenih užasa. Građani koji su odustajali od trke s preprekama kakav je bio život svakog Rimljanina rizikovali su da im se izmet – doslovce – prospe na glavu. *Plebs sordida*, tako su nazivani – „neokupana svetina“. S vremena na vreme, izmet iz insula kolicima je odvožen i korišten kao đubrivo za bašte izvan gradskih zidina, ali ga je uvek bilo previše, mokraća je šljiskala iz posuda sukarnâ, hrpe izmeta prekrivale su ulice. A u smrti su i sami siromasi završavali sa đubretom. Za njih nije bilo dostojanstvenog groba pored Apijeveg puta. Umesto toga, trupla su im bacana sa ostalim otpacima u ogromne jame iza najistočnijeg gradskog izlaza, Eskvilinske kapije. Putnici koji su ovim putem stizali u Rim viđali su kosti pokraj puta. Bilo je to prokleta i užasno mesto, svratište veštica, za koje se govorilo da skidaju meso s leševa i prizivaju gole utvare pokojnika iz masovnih grobnica. U Rimu su poniženja neuspeha bila u stanju da nadžive i sâm život.

¹³ Strabon, 5, 3, 8. (Prim. aut.)

Degradacija takvih razmera bila je nešto novo u svetu. Patnje gradske sirotinje bile su još strašnije zato što im je, lišenim utehe zajednice, uskraćeno sve što je Rimljanina činilo Rimljaninom. Usamljenost života na poslednjem spratu stambene zgrade predstavljala je antitezu svega što je jedan građanin najviše cenio. Biti odsečen od obreda i ritma društva značilo je spasti na nivo varvarina. Prema sopstvenim građanima, kao i prema neprijateljima, Rim je bio neumoljiv. Dizao je ruke od onih koji su od njega digli ruke. I nakon što bi ih napustio, na kraju, počistio bi ih sa ostalim smećem.

Nije ni čudo što je život u Rimu bio očajnička borba da se takva sudbina izbegne. Zajednica je svuda negovana. Moguća anonimnost velegradskog života nije savladavala sve na svom putu. Premda je metropola delovala ogromno i bezoblično, postojali su obrasci reda koji su prkosili haosu. Hramovi nisu bili jedina utočišta božanstava. I za raskršća se verovalo da su ispunjena duhovnom energijom. Čudni bogovi, lari, nadgledali su raskrsnice svih gradskih ulica sa prodavnicama. Ove ulice, *vici*, bile su toliko značajne kao središte zajedničkog života da su Rimljani upotrebljavali istu reč da opišu čitavu gradsku četvrt. Svakog januara, na praznik Kompitalije, stanovnici *vicus* održali bi veliku javnu svetkovinu. Pored svetišta larâ vešali su po jednu vunenu lutku za svakog slobodnog čoveka i ženu u toj četvrti, a po loptu za svakog roba. Ova relativna jednakost odražavala se u zanatlijskim udruženjima koja su takođe bila okupljena oko *vicus* i otvorena za svakog građanina, oslobođenika i roba podjednako. Upravo u ovim udruženjima, *collegia*, a ne na široj, gradskoj sceni, većina građana je tražila ostvarenje univerzalnog cilja svakog Rimljanina – prestiž. U *vicus* svaki građanin je mogao znati svoje sugrađane, večerati s njima, učestvovati u praznovanjima čitave godine i živeti uveren da će mu ožalošćeni doći na sahranu. U mešavini zajednica širom metropole, i dalje su postojale intimnosti tradicionalnog varošskog života.

Ništa od toga nije umirilo sumnje osoba sa strane. Pri proslasku glavnom ulicom, splet uskih sporednih uličica što se oko nje račvaju može delovati mračno i preteće, te zagušljivo od smrada neopranih tela, i zanata. Za finije nozdrve i jedno i drugo bi bilo ubitačno. Strahovanja da će kolegiji služiti kao zaklon za organizovani kriminal spajala su se smesta sa nagon-skim prezirom viših klasa prema svima koji moraju da zarade za svoje izdržavanje. Sama pomisao na plaćeni rad izazivala je izlive pomodarskog ponašanja. Vređala je sve domaće seljačke vrednosti u koje su bogati moralisti, udobno leškareći u svojim vilama, navodno verovali. Njihov prezir prema „rulji“ bio je nepromenljiv. Podrazumevao je ne samo nesretnike koji su umirali od gladi po ulicama ili zbijeni u insulama, već i trgovce, dućandžije i zanatlije. „Potreba“, podrazumevalo se, „čini svakog siromaha nečasnim.“¹⁴ Takvo nipodaštavanje – što nije iznenađujuće – veoma je vređalo one prema kojima je bilo usmereno.* *Plebs* je bila reč koju nijedan plemić nije izgovorio a da prezrivo ne iskrivi usne, ali sam *plebs* se time u izvesnoj meri ponosio. Opis koji je nekad izgovaran kao uvreda postao je obeležje identiteta, a u Rimu su takva obeležja uvek visoko cenjena.

Kao i ostale osnove rimskog života, podele klasa i statusa duboko su ukorenjene bile u mitove samog postanka grada. Na drugoj strani najjužnije rimske doline pruža se Aventin. Ovo je bilo mesto gde su došljaci neminovno završavali, luka iskr-cavanja koju imaju svi veliki gradovi, oblast gde su se novopri-došlice nagon-ski okupljale, jedni drugima privučeni društvom i zajedničkom zbudjenošću. Nasuprot Aventinu podizao se drugi brežuljak. Divlja naselja se nisu mogla naći na Palatinu. Brežuljci u Rimu naginjali su ekskluzivitetu. Iznad dolina vazduh je bio svežiji, manje poguban – a samim tim i skuplji. Od svih

¹⁴ Publilije Sirijanac, 31. (Prim. aut.)

* Sudeći po nadgrobnim zapisima – jedinim pisanim dokazima koji su sačuvani. (Prim. aut.)

sedam rimskih brežuljaka, međutim, Palatin je bio daleko naj-ekskluzivniji. Gradska elita je odlučila da se ovde okupi. Cenu su mogli platiti samo veoma, veoma bogati. Ipak, u neskladu s tim, na najskupljem posedu na svetu nalazila se pastirska koliba napravljena od trske. Trska se možda sušila i otpadala, ali je stalno zamenjivana novom pa je delovalo da se koliba nikad ne menja. To je bio krajnji trijumf rimskog konzervativizma – bila je to kuća u kojoj su detinjstvo proveli Romul, prvi kralj Rima, i Rem, njegov brat blizanac.

Prema legendi, braća su odlučila da osnuju grad, ali nisu mogla da se slože o mestu ni o imenu koje će grad nositi. Romul je stajao na Palatinu, Rem na Aventinu, obojica čekajući znak od bogova. Rem je video šest jastrebova u letu, ali Romul je video dvanaest. Uzevši ovo kao neosporan znak božanske podrške, Romul je smesta utvrdio Palatin i nazvao novi grad po sebi. Razgnevljenog od ljubomore i ozlojeđenosti, Rema je u svađi ubio brat. Ovo je nepovratno utvrdilo sudbine dva brega. Od tog trenutka Palatin je namenjen pobednicima, a Aventin gubitnicima. Uspeh i neuspeh, prestiž i sramota – tu su, izraženi u geografiji samog grada, bili blizanački polovi oko kojih se vrteo rimski život.

Jer upravo kako je dolina razdvajala bregove Romula i Rema, tako je i društveni jaz delio senatora u vili od obučara u straćari. U Rimu nije bilo suptilne gradacije bogatstva, ničeg što bi i približno bilo nalik savremenoj srednjoj klasi. U tom smislu su Palatin i Aventin bili prave *insulae*, razdvojena ostrva. Ipak dolina koja je razdvajala dva brega takođe ih je i povezivala snagom simbolike drevne poput samog Romula. Dvokolice su se utrkivale po Velikom cirkusu još od doba kraljeva. Pružajući se čitavom dužinom doline, Cirkus je jednostavno bio najveći javni prostor u Rimu. Ograničeno s jedne strane trošnim kućercima a sa druge dražesnim vilama, ovo je bilo mesto na kojem se grad spajao na svetkovini. Tu se moglo okupiti i do dve stotine hiljada građana. Ovaj kapacitet, koji do današnjih

dana nije nadmašila nijedna sportska arena, upravo je ono što je izazivalo i strah i žudnju. Nije bilo vernijeg odraza veličine od onog koji je pružala publika u Cirkusu. Ovde je građanin mogao biti najotvorenije određen, bilo pohvalnim bilo pogrdnim uzvicima.

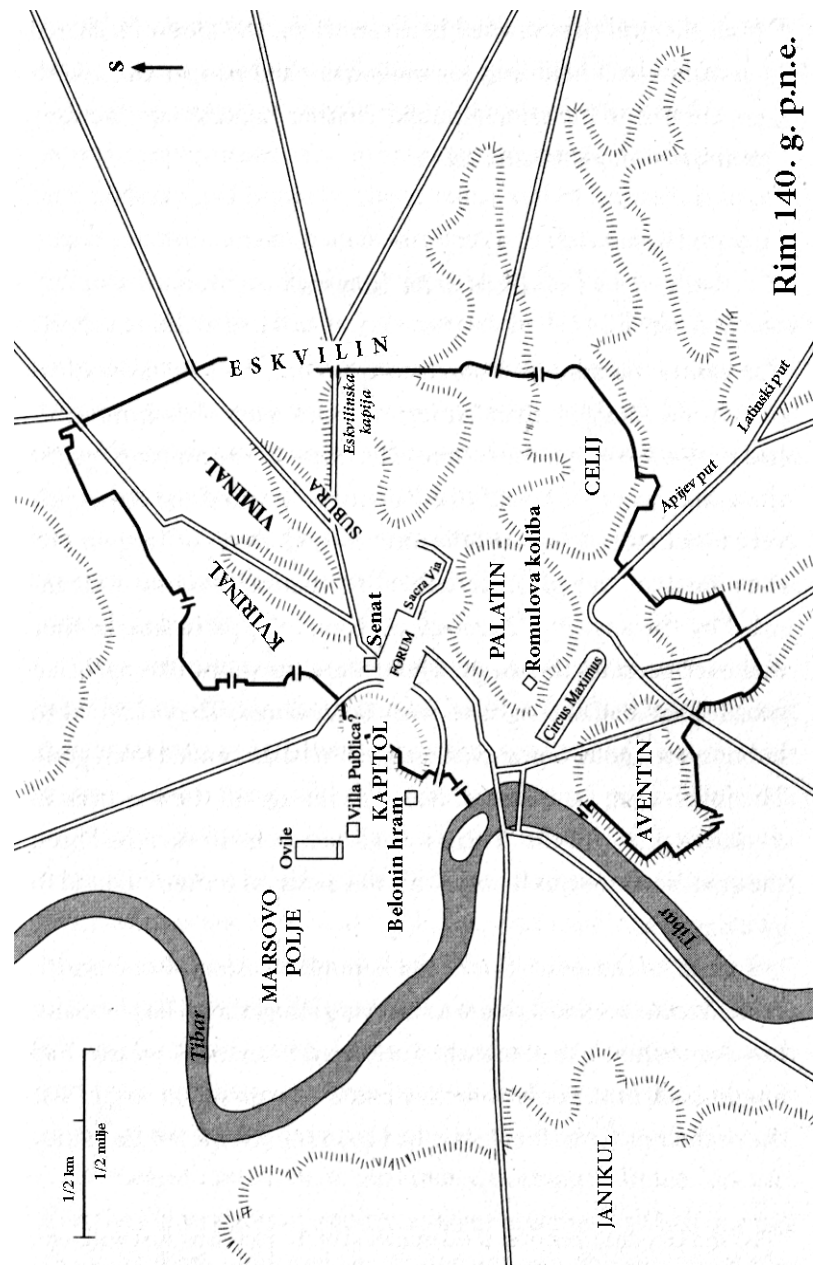
Nijedan senator koji je na Cirkus gledao iz svoje vile nije zaboravljao. Kao ni obučar koji je gledao iz svog kućerka. Uprkos ponoru koji je zjapio među njima, ideal zajedničke opštine čvrsto je držao na okupu i milionera i paupera jednako. Obojica su bili građani iste republike. Na kraju krajeva, ni Palatin ni Aventin nisu bili baš prava ostrva.

Krv u lavirintu

Glavni paradoks rimskog društva – jednovremeno postojanje žestoke podele klasa i gotovo religioznog osećanja zajedništva – razvijao se tokom njegove istorije. Revolucija protiv iznuđivanja vlasti nadahnula je, naravno, same temelje Republike. I pored toga, posle svrgavanja Tarkvinija i monarhije, plebejci su jednako bili pod tiranijom drevne rimske aristokratije, patricijâ, kao i pod kraljevima. Nije bilo većih pomodara od patricija. Oni su imali pravo da nose otmenu obuću. Oni su tvrdili da druguju s bogovima. Neki su čak tvrdili i da su im preci bogovi. Porodica Julijâ, na primer, pratila je svoju lozu sve do Eneje, princa iz trojanske kraljevske kuće, koji je bio potomak same Afrodite. Ovakvo poreklo moralo je proizvesti nadmenost.

I zaista, prvih godina Republike, rimsko društvo se opasno opiralo promenama. Plebejci, međutim, nisu pristajali na položaj inferiorne kaste i uzvratili su jedino kako su umeli – pobunom. Mesto njihovih protesta neminovno je bio Aventin.* Ovde su povremeno pretili da će ispuniti Remove prvobitne

* Pizon i Livije se nisu slagali oko lokacije prve plebejske pobune: Pizon je tvrdio da je u pitanju Aventin, a Livije da je – obližnje Sveto brdo. (Prim. aut.)

težnje i podići sasvim nov grad. Patriciji, ostavljeni da se krčkaju u sopstvenoj oholosti s druge strane doline, besramno su pristali na nekoliko ustupaka. Postepeno, s godinama, klasni sistem je postao propustljiviji. Stara stroga polarizacija između patricija i plebejaca počela je da slabi. „Kakva je to pravda da se rođenom Rimljaninu oduzme svaka nada da će doći do konzulata samo zato što je skromnog porekla?“¹⁵ odlučno su pitali plebejci. Nije nikakva pravda, konačno su se složili. Godine 367. pre nove ere donet je zakon koji je dozvolio da se svaki građanin kandiduje za visoke položaje u državi – na šta su ranije isključivo patriciji imali pravo. Da bi se priznala njihova tradicionalna prisnost s bogovima, nekoliko manjih svešteničkih položaja ostalo je rezervisano isključivo za patricije. Za čistokrvne porodice koje je preplavila plebejska konkurencija, ovo je zaista moralo biti slaba uteha.

S vekovima mnoge porodice su gotovo sasvim iščezle. Juliji su, na primer, otkrili da im to što vode poreklo od Afrodite nije mnogo pomoglo da stignu do konzulata: tu vrhunsku nagradu dobili su svega dva puta za dve stotine godina. Nije im samo politički ugled opao u svetu. Daleko od uzvišenosti Palatina, zarobljeni u jednoj od dolina gde je sirotinja vrela i smrdela, gledali su kako im se okruženje postepeno pretvara u sirotinjski kraj. Ono što je nekad bilo seoce Subura postalo je najozloglašena četvrt Rima. Poput velikog broda koji propušta vodu, obrise julijskog zdanja zaklonili su bordeli, krčme i čak – što je najšokantnije – sinagoga.

Povlastice koje donosi poreklo, dakle, u Rimu ništa nisu jamčile. Činjenica da su potomci boginje mogli živeti u četvrti crvenih fenjera govorila je da nisu samo najsiromašniji strahovali od posledica neuspeha. Na svakom društvenom stepeniku život građanina bio je naporna borba da se dostignu – i, ako je moguće, nadmaše – uspesi predaka. U praksi, a i principijelno, Repu-

¹⁵ Livije, 4, 4. (Prim. aut.)

blika se rukovodila strogim sistemom nagrađivanja isključivo po zaslugi. Uistinu, ovo je za Rimljane bilo značenje slobode. Njima je delovalo očigledno da je čitav tok njihove istorije bio razvoj od ropstva do slobode zasnovane na dinamici neprestanog takmičenja. Dokaz nadmoćnosti ovakvog modela društva leži u poražavanju svih ostalih zamislivih mogućnosti. Rimljani su znali da nikad ne bi uspeli da pokore svet da su ostali robovi monarha ili samoobnavljajuće aristokratske klike. „Gotovo je neverovatno koliko su velika postignuća Republike bila čim je narod stekao slobodu, tolika je žudnja za slavom plamtela u srcu svakog čoveka.“¹⁶ Ovo je čak i najokoreliji patricij morao priznati. Više klase možda jesu s visine gledale na *plebs* kao na neokupanu rulju, ali su i dalje mogli da idealizuju apstraktan – te stoga bezbedno bezmirisan – rimski narod.

Licemerje ovakve vrste praktično je odredilo Republiku – ne uzgredni proizvod državnog uređenja, već samu njenu suštinu. Rimljani su svoj politički sistem ocenjivali ne pitajući se ima li smisla, već da li funkcioniše. Jedino ako se pokazalo da je neki vid njihove vladavine nedelotvoran ili nepravedan, ukidali bi ga. U svim ostalim slučajevima, o osavremenjivanju društvenog uređenja razmišljali su koliko i o tome da Rim sravne i ponovo ga izgrade iz početka. Posledica toga bila je da je Republika obilovala raskoracima i suprotnostima kao i tkivo samog grada, nalik zbrci izraštaja sraslih kroz mnoge vekove. Baš kako su rimske ulice tvorile lavirint, tako su zaobilazni putevi koje su građani morali prevaliti tokom političkog života bili zbunjujući, zatvoreni i prepuni slepih ulica. A ipak njima se moralo ići. Uprkos svoj bezobzirnosti nadmetanja u Republici, takmičenje se odvijalo po pravilima složenim i neuhvatljivim jednako koliko i neprikosnovenim. Savlađivanje tih pravila bilo je celoživotni posao. Pored talenta i spremnosti na dugotrajan rad, ovo je zahtevalo veze, novac i slobodno vreme. Posledica

¹⁶ Salustije, *Katilinina zavera*, 1, 7. (Prim. aut.)

toga bio je još jedan paradoks: ma koliko da je bio stvaran i nepopustljiv, sistem napredovanja isključivo prema zaslugi ipak je služio održavanju društva u kojem su se samo bogati mogli posvetiti političkoj karijeri. Pojedinci su se mogli uzdići do slave, drevne porodice su mogle propasti, ali je u svemu tome vera u hijerarhiju ostajala nepromenjena.

Za one na dnu gomile, ovo je značilo bolne oprečnosti. Pravno gledano, vlast rimskog naroda bila je gotovo bezgranična: kroz razne ustanove mogli su da glasaju za magistrate, donose zakone, i Rim uvedu u rat. Ali državno uređenje bilo je „hodnik s ogledalima“. Promeni li se ugao posmatranja, narodna vlast lako je mogla zadobiti izgled nečeg sasvim drugačijeg. Nije samo strance zbunjivala ova sposobnost Republike da se samopreoblikuje: „i sami Rimljani“, primetio je jedan grčki analitičar, „nisu sa sigurnošću mogli da tvrde da li je sistem aristokratija, demokratija ili monarhija“.¹⁷

Narodna vlast nije bila iluzija: čak su se i najslavniji kandidati za magistrature trudili da se dodvore glasačima i toga se ni najmanje nisu stideli. Konkurentni izbori bili su presudni i za predstavu koju je Republika gradila o sebi i za funkcionisanje Republike.

Povlastica je slobodnog naroda, a naročito ovog velikog slobodnog naroda Rima, čija su osvajanja uspostavila svetsku državu, što svoj glas može dati ili uskratiti svakome ko se kandiduje za bilo koji položaj. Mi koje je oluja izbacila na talasima narodnog mnjenja moramo se posvetiti volji naroda, hvaliti ga, negovati ga, truditi se da mu ugodimo kad izgleda da se okreće protiv nas. Ako ne marimo za počasti kojima narod raspolaze, onda očitoma nema potrebe da se stavljamo u službu njegovih interesa – ali ako nam je politička nagrada zaista cilj, onda nam dodvoravanje biračima nikada neće biti teško.¹⁸

¹⁷ Polibije, 6, 11. (Prim. aut.)

¹⁸ Ciceron, *Beseda za Plancija*, 11. (Prim. aut.)

Narod je bio važan – i, štaviše, bio je toga svestan. Kao i svako glasačko telo, i on je uživao u tome da natera kandidate da se znoje za njihove usluge. U Republici „ništa nije bilo nepouzdanije od naroda, ništa nedokučivije od narodnih želja, ništa podesnije za osujećivanje planova od čitavog sistema glasanja“.¹⁹ Premda je bilo mnogo nepredvidljivosti u rimskoj politici, mnogo toga bilo je vrlo predvidljivo. Jeste, narod je imao svoje glasove, ali samo su se bogati mogli uopšte nadati dolasku na neki položaj,* a čak ni samo bogatstvo nije nužno bilo dovoljno da kandidatu obezbedi uspeh. Rimski karakter je sadržao izrazitu crtu pomodarstva: građani su zaista radije glasali za veoma uvažavane porodice i na važne državne magistrature birali sina posle oca i dede, te zaprepašujuće uredno povlađivali dinastičkim pretenzijama plemstva. Svakako, Rimljanin nije morao biti pripadnik vladajuće klase da bi delio njene predrasude. Cilj čak i najsiromašnijih građana nije bila promena društva, već poboljšanje sopstvenog položaja. Nejednakost je bila cena koju su građani Republike rado plaćali za svoje osećanje zajednice. Agitacija zasnovana na razlikama u klasama koja je plebejcima donela jednakost sa patricijima bila je stvar davno nestale prošlosti – ne samo nemoguća, već gotovo nezamisliva.

Da je zaista bilo tako videlo se u ironiji tipičnoj za Republiku. U samom trenutku svog trijumfa plebejci su uništili sebe kao revolucionarni pokret. Godine 367. pre nove ere sa ukiđanjem zakonskih ograničenja svoga napredovanja u službi, bogati plebejci su izgubili svaki podsticaj da se stave na stranu sirotinje. Veoma uspešne plebejske porodice su umesto toga izglasavale sebe za unosnije delatnosti kao što je monopolizacija konzulata i kupovina Palatina. Posle dva i po veka vlasti skončali su kao svinje u *Životinjskoj farmi*, ne razlikujući se

¹⁹ Ciceron, *Beseda za Murenu*, 36. (Prim. aut.)

* Gotovo sigurno – iako nema eksplicitnog dokaza – za javni položaj je bio potreban određeni imovinski status. (Prim. aut.)

od svojih ranijih ugnjetača. U izvesnim slučajevima čak su postali ruka koja drži bič. Magistrature prvobitno otete od patricija kao plodovi klasnog sukoba sada su služile da potpomognu karijere ambicioznih plebejskih plemića. Posebno je jedan položaj – tribunat – pružao ogromne mogućnosti za sticanje ugleda. Ne samo da su tribuni imali čuveno pravo veta na zakonske predloge koji im se nisu dopadali, već su mogli da sazivaju narodne skupštine i donose sopstvene zakone. Patricijima, kojima je zabranjeno da se kandiduju za plebejske položaje, preostalo je samo da posmatraju s pomešanim osećanjem ozlojeđenosti i gađenja.

Za tribuna je preterivanje, dakako, moglo biti opasno. Kao i većina magistratura u Republici, i njegov položaj obilovao je opasnostima jednako kao i mogućnostima. Čak i po merilima rimskog političkog života, međutim, nepisani zakoni koji su određivali ponašanje tribuna bili su upadljivo paradoksalni. Položaj koji je pružao gotovo beskrajne mogućnosti za prljavu igru takođe je bio obezbeđen neprikosnovenošću. Još od drevnih vremena, osoba na mestu tribuna bila je nepovrediva, a smatralo se da se onaj ko se o to oglušio ogrešio o same bogove. U zamenu za svoju neprikosnovenost, tokom godinu dana na tom položaju tribun nije smeo da napušta Rim i morao je uvek biti na raspolaganju. Bio je u obavezi da pomno prati nevolje i žalbe ljudi, da ih sasluša kad god bi ga zaustavili na ulici i čita grafite koje bi naškrabali na javnim spomenicima podstičući ga da donese ili osujeti nove mere. Ma koliko da mu je lična ambicija bila neumerena, aristokrata koji je odlučio da se kandiduje za mesto tribuna sebi nije mogao da priušti oholost. Ponekad je čak umeo da ode tako daleko da podražava naglasak plebejca iz sirotinjskog kraja. Rimljani su takve ljude nazivali *populares* – političarima koji su se oslanjali na sposobnost opštenja sa običnim narodom.

Ipak, u isto vreme dok je podržavao interese naroda, *populares* je takođe morao poštovati osetljivost sopstvene klase. Takvo

balansiranje zahtevalo je ogromno umeće. Ako su konzervativniji elementi plemstva na tribunat uvek gledali s izvesnom sumnjom, bilo je to uglavnom zbog jedinstvenih iskušenja koje je taj položaj nosio sa sobom. Uvek je postojala opasnost da tribun ode predaleko, da podlegne dražima lake popularnosti koju je sticao među svetinom, da ih potkupljuje radikalnim, nerimskim reformama. A, naravno, što je rast sirotinjskih četvrti više dosežao tačku pucanja i što su bedniji uslovi života bivali za sirotinju, ta opasnost je postajala sve veća.

Upravo su dva brata besprekornog porekla, Tiberije i Gaj Grah, na kraju učinili sudbonosni pokušaj. Svoj tribunat su iskoristili najpre Tiberije, 133. godine pre nove ere, a zatim i Gaj, deset godina kasnije, ne bi li progurali reforme u korist sirotinje. Predlagali su da se državno zemljište podeli na parcele i dâ masama, da im se žito prodaje po nižoj ceni od tržišne, i čak, što je neverovatno, da Republika snabde najsiromašnije vojnike odećom. Ove radikalne mere su aristokratiju, očekivano, zaprepastile. Većini plemića se činilo da ima nečeg neumitnog i razornog u odanosti braće Graha narodu. Istina, Tiberije nije bio prvi iz svoje klase koji se bavio zemljišnom reformom, ali njegov paternalizam je u očima njemu ravnih išao predaleko i prebrzo. Gaj je, čak još alarmantnije, imao svesno revolucionarno viđenje republike nadahnute vrednostima grčke demokratije, u kojoj će ravnoteža vlasti između klasa biti potpuno transformisana, i narod, a ne aristokratija, u Rimu imati vlast. Kako se, pitali su se ostali njemu ravni, ijedan plemić za ovo može zalagati ukoliko ne smera da sebe postavi za tiranina? Ono što su doživeli kao posebno zloslutno bila je činjenica da je Tiberije odmah po isteku jednogodišnjeg mandata tražio da ga ponovo izaberu, i da je Gaj 122. godine zapravo uspeo da bude na ovom položaju dve godine uzastopce. Gde bi mogao biti kraj nezakonitostima poput ove? Koliko god da je osoba na mestu tribuna bila neprikosnoveni, nije bila toliko neprikosnoveni kao očuvanje same Republike. Dva puta se začuo

poziv na odbranu državnog uređenja i dva puta je na taj poziv odgovoreno. Dvanaest godina pošto je Tiberije nogom tro-nošca prebijen na smrt, u žestokoj kavgi Gaja su 121. takođe ubili aristokratski izaslanici. Glava mu je odrubljena a u lobanju sipano olovo. Nakon što je ubijen, tri hiljade njegovih pristalica smaknuto je bez suđenja.

Ove erupcije građanskog nasilja predstavljaju prva krvo-prolića na ulicama Rima posle svrgavanja kraljeva. Njihova grotesknost jasno odražava razmeru aristokratske paranoje. Tiranija nije bila jedina avet koju su braća Grah prizvala iz drevne rimske prošlosti. Nije slučajnost, na primer, što je Gaj umro na mestu koje je bilo najveća svetinja za plebejsku stvar – na Aventinu. Potraživši utočište upravo tu, on i njegovi sledbenici namerno su nastojali da poistovete svoju i borbu drevnih pobunjenika. I pored činjenice da sirotinja nije uspela da mu pruži podršku, Gajev pokušaj da uskomeša odavno primirene klasne sukobe za većinu pripadnika plemstva predstavljao je strašan čin neodgovornosti. A odmazda ih je takođe ispunila nelagodnom. Lov na glave teško da je bio praksa civilizovanog naroda. Olovom ispunjena lobanja Gaja Graha pružala je zlo-kobni letimičan pogled na ono što se moglo dogoditi da su prekršena pravila Republike a njeni temelji porušeni. Bila je to opomena da postojeća klima veoma odgovara Rimljanima koji pomno slušaju. Šta je, na kraju krajeva, Republika bila ako ne zajednica koju povezuju zajedničke postavke, pravila i prošlost? Odbacivanje ovog nasleđa značilo je pogled u bezdan. Tiranija ili varvarizam – ovo je bio izbor ukoliko bi Republika pala.

Ovde je, dakle, bio konačni paradoks. Sistem koji je podsticao stalnu žudnju za prestižom u svojim građanima, koji je ključao od njihovih hvalisavih utrivanja, koji je stvarao toliko agresivnu dinamičnost da je nadmašivao sve što mu se suprotstavljalo, takođe je dovodio do paralize. To je bila prava tragedija braće Grah. Da, oni su se brinuli za sopstveni ugled – na kraju krajeva, bili su Rimljani – ali su gajili i iskrenu, stra-

snu želju da poboljšaju sudbinu svojih sugrađana. Karijere oba brata bile su smeli pokušaji hvatanja u koštac sa višestrukim i izrazitim problemima Rima. U tom smislu, braća Grah su umrli kao mučenici za svoje ideale. A ipak je bilo tek nekoliko iz njihovog plemenitog soja koji bi ovo smatrali utešnom mišlju. U Republici se nisu razlikovali politički ciljevi od ličnih ambicija. Uticaj se sticao kroz vlast, a vlast – kroz uticaj. Sudbina braće Grah konačno je dokazala da će svaki pokušaj da se Republici nametnu potpune reforme biti tumačen kao tiranija. Programi radikalnih promena, ma kako idealističko bilo njihovo nadahnuće, neminovno će se raspasti na međusobna suparništva. Pokazujući ovo do tačke destrukcije, braća Grah su na kraju predstavljali prepreku upravo reformama za koje su umrli. Tribuni koji su došli nakon njih obazrivije će birati cilj za koji će se boriti. Socijalna revolucija će zauvek biti zaustavljena.

Izgledalo je da je, kao i sâm grad, i Republika, sa svojim napetostima, stalno na tački pucanja. A ipak baš kako je i Rim izdržavao pritisak i nastavljao da raste, tako se čini da je i državno uređenje iz svake krize u kojoj se našlo izlazilo snažnije. A zašto, na kraju krajeva, da se Rimljani ne drže poretka koji im je doneo takav uspeh? Možda je i bio neprijatan, raznovrstan i složen, ali upravo su mu te osobine omogućile da apsorbuje udarce i preživi prevrate, da se obnavlja posle svih nesreća. Rimljani, koji su svet okrenuli naglavačke, mogli bi se tešiti saznanjem da je oblik njihove republike ipak istrajao nepromenjen. Ista prisnost zajednice vezivala je njene građane, isti ciklusi nadmetanja bili su u središtu njenog trajanja, isto mnoštvo institucija činilo je njene poslove.

A čak se i krv prolivena na ulicama mogla lako oprati.